

УДК 61+37.04+37(005.95/96)

DOI: <https://doi.org/10.22141/2308-2097.58.2.2024.611>

Чабан М.¹, Шевцова З.², Гапонов В.³

¹ Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Первочителів слов'янських Кирила і Мефодія, м. Дніпро, Україна

² ДУ «Інститут гастроентерології НАМН України», м. Дніпро, Україна

³ Дніпровський державний медичний університет МОЗ України, м. Дніпро, Україна

Микола Моцаков — на ниві Червоного Хреста

For citation: Gastroenterologia. 2024;58(2):164-168. doi: 10.22141/2308-2097.58.2.2024.611

Резюме. У статті йдеться про життєвий і професійний шлях земського лікаря Миколи Петровича Моцакова. Оглянуто його вклад у розвиток медичної служби в Катеринославі: працював в общині сестер-жалібниць, був першим головним лікарем на ниві Червоного Хреста. Помер передчасно у розквіті сил на бойовому посту. Надано уривки зі щоденника княгині Віри Урусової про його матір. Наданий матеріал сприятиме популяризації постаті українського земського лікаря.

Ключові слова: Микола Моцаков; земський лікар; подвижник; община сестер-жалібниць; перший головний лікар лікарні Червоного Хреста; Катеринослав (Дніпро)

Микола Петрович Моцаков

19 жовтня 1912 року о другій дня у власному помешканні закінчив життєвий шлях старший лікар Катеринославської общини Червоного Хреста Микола Петрович Моцаков (1877–1912). Прохворівши лише один тиждень, молодий чоловік помер у розквіті сил на 35 році життя.

Некрологом на смерть лікаря відгукнувся катеринославський просвітянський часопис «Дніпрові хвилі» (щоправда, тут прізвище подано як Мацаков). Хоча некролог не був підписаний, є всі підстави вважати автором прощального слова про померлого його колегу Юхима Арсентійовича Павловського (1872–1956) — активного члена місцевого товариства «Просвіта» і лікаря Катеринославської общини Червоного Хреста [1].

Походження та освіта

Батько небіжчика Петро Моцаков працював інспектором народних шкіл і походив з небагатої сім'ї полтавських поміщиків. Мати належала до знаного роду Мартосів, відомого в історії українського відродження.

Середню освіту Микола Моцаков здобув у Новгород-Сіверській гімназії на Чернігівщині, вищу — 1902 року, скінчивши медичний факультет Харківського університету та отримавши диплом лікаря.

© 2024. The Authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License, CC BY, which allows others to freely distribute the published article, with the obligatory reference to the authors of original works and original publication in this journal.

Для кореспонденції: Гапонов В.В., Дніпровський державний медичний університет, вул. Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, Україна; e-mail: v_gaponov@ukr.net

For correspondence: Volodymyr Gaponov, Dnipro State Medical University, Vernadsky st., 9, Dnipro, 49044, Ukraine; e-mail: v_gaponov@ukr.net

Full list of authors information is available at the end of the article.

На медичній роботі

Здобувши медичну освіту, Микола Моцаков після державних іспитів працював на посаді епідемічного лікаря в селі Гупалівка Новомосковського повіту Катеринославської губернії (нині належить до Магдалинівського району Дніпропетровської області). Беручись до справи із завзяттям юнака, який відчув власну силу, Микола Моцаков сам занедужав на плямистий тиф. «З високою пропасницею, — писали в «Дніпрових хвилях», — довелося тарабанитися 40 верст у лиху годину кіньми по залізниці, щоб дістатися до Харкова» [1]. Молодий фахівець тяжко занедужав, але міцна натура перемогла хворобу. Після одужання він пропрацював земським лікарем у Гупалівці до 1908 року з перервою на час російсько-японської війни 1904–1905 років (служив на Далекому Сході).

Село Гупалівка. Старі корпуси земської лікарні, де починав практикувати Микола Моцаков. 2016 рік

Після того Микола Моцаков обіймав посаду старшого лікаря в Катеринославській общині сестер-жалібниць, яка розташовувалася на Мандриківському узвозі, навпроти міської Олександрівської лікарні. Сучасна адреса: Соборна площа, 14. Опікункою (попечителькою) общини була дружина катеринославського губернського предводителя дворянства княгиня Віра Георгіївна Урусова, її помічницею — графиня Ольга Антонівна Капніст.

Лікарня общини Червоного Хреста до 1910 року розташовувалася на території губернського земського медичного закладу. Нижче від сучасного високого хірургічного корпусу стоїть будівля Дніпропетровського обласного бюро судово-медичної експертизи. Оце й була будівля Червоного Хреста, якою опікувалася добросерда графиня Ольга Капніст, а головним лікарем працював Микола Моцаков. Будівля цікава. Щоб оцінити її архітектурні особливості, треба фотографувати з різних ракурсів.

17 вересня 1908 року при общині сестер-жалібниць відкрилася лікарня («лечебница для приходящих больных»), сучасною мовою — поліклініка або амбулаторія). Лікарями-консультантами працювали Олександр Миколайович Лихачов, Леонід Олександрович Бабинін, Петро Пантелеймонович Зуйченко, Іван Мартинович Савицький, Люціан Іполитович Хростовський. Прийом хворих лікар Микола Моцаков проводив щодня з 9 до 12 години, а по неділях — від 8 до 10 ранку. Решта лікарів приймали хворих від 11:00 до 13:00 [1]. У списку практи-

куючих у Катеринославі лікарів, опублікованому в календарі-щорічнику «Приднепровье» за 1912 рік, значиться, що Микола Моцаков (внутрішні хвороби) мешкав на вулиці Управській, б. 6 (сучасна Виконкомівська) [2].

«Микола Петрович ніколи не знав втоми...»

Катеринослав початку ХХ століття: розвиток міста, зростання населення потребували розширення медичної бази та ліжкового фонду. Під впливом громадськості прийняли рішення про створення міської лікарні Червоного Хреста. У 1907 році під забудову виділили земельну ділянку на вулиці Первозванівській (нині В.Г. Короленка). Ініціатором будівництва став князь Микола Петрович Урусов (1863–1918), опікункою — його дружина Віра Георгіївна Урусова (уроджена Алексєєва).

Особовий склад Катеринославської общини сестер-жалібниць товариства Червоного Хреста в календарі-щорічнику «Приднепровье» (укладач А.Г. Авчинников)

Колишня будівля общини сестер-жалібниць і лікарні Червоного Хреста (до 1910 року). Нині — Дніпропетровське обласне бюро судово-медичної експертизи (площа Соборна, 14). Сучасне фото

Лікарня Червоного Хреста (вулиця Короленка, 22), яку очолював Микола Моцаков до своєї смерті. Будівля проіснувала з 1910 по 2020 рік

Першим головним лікарем працював Микола Петрович Моцаков. Час його служби на цій посаді припав на період заснування, будівництва та опорядження закладу, введеного в дію 1910 року. Задум вимагав від Миколи Петровича самовідданої, невтомної праці як лікаря-адміністратора. Це так нагадує долю лікаря Дмитра Федоровича Риндовського, який усі сили поклав на становлення Катеринославської колонії душевнохворих, а коли врешті досяг бажаного, через хворобу мусив піти з посади головного лікаря, щоб невдовзі померти.

Значну увагу М.П. Моцаков приділяв лікуванню туберкульозних хворих. З особливою теплотою ставився до недужих дітлахів. При ньому відкрили аптеки, де ліки відпускалися для бідних верств населення за значно нижчими цінами, ніж у інших закладах міста.

Сучасники дали таку характеристику невтомному подвижнику: «Микола Петрович не знав утоми, він ходив завжди захоплений справою та турбувався про неї. І коли вже справа лікарні дійшла до доброго закінчення, йому не довелося спожити наслідків своєї праці» [2]. Лагідна влада, добре і чуйне серце, досвідченість лікаря зробили його відомим поміж городянами та селянами тієї частини Новомосковського повіту, де він служив лікарем.

Микола Моцаков покинув цей світ у розквіті сил на 35 році життя. Під час видалення дифтерійної плівки у хворої дитини в амбулаторії Червоного Хреста він заразився дифтерією, виникло ускладнення — стрептококова інфекція. Це був не єдиний випадок у ті часи. Згадаємо відоме оповідання А.П. Чехова «Попрыгунья» і трагічну долю його головного героя лікаря Димова.

20 жовтня 1912 року відбувся пишний урочистий похорон, на домовину відданого своїй справі лікаря поклали багато вінків, товариші й знайомі вшанували пам'ять померлого чулими промовами. У некролозі, надрукованому в газеті «Русская правда» від 20 жовтня 1912 року, написано: «Он обладал необыкновенным знанием человеческого организма, и диагнозы, им выставленные, всегда были правильными, за что он завоевал симпатии

Повідомлення про кончину лікаря Миколи Моцакова. Газета «Русская правда», № 1737, 20 жовтня 1912 року

Сповідання в пресі про панахиду на 9-й день кончини Миколи Моцакова

Князь Микола і княгиня Віра Урусови в кабінеті своєї садиби

Покійницька-морг і капличка на території губернської земської лікарні. Нині не існує. З фондів Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького

у населення. Вообщє, доктор Моцаков был большой труженник и сильно переутомил свой организм» [1]. У небіжчика залишилися мати, дружина і брат.

Зі щоденників княгині Урусової

Напевне, по смерті Миколи Моцакова в Катеринославі залишилася жити його мати. Але більш точної інформації про це не маємо. У щоденниках княгині Віри Урусової двічі згадується жінка без ініціалів на прізвище Мацакова. Точно ідентифікувати її не вдалося. Серед тогочасних городян людей на прізвище Моцакови (Мацакови) ми теж поки що не виявили. Але наведемо два уривки зі щоденника Віри Урусової 1918 та 1920 років, що передають атмосферу в тогочасному місті й адресовані її чоловікові, якого доля закинула на Кавказ. Оригінал — англломовний, подано в українському перекладі.

«6 січня [старий стиль], 1918 р.

Сьогодні на бульварі я зустріла дам: Зенковську, Герсберг, Вартмінську і Мацакову. Припускають, що Котляревських виселили з будинку навіть швидше, ніж нас. Котляревський ховається, а одну з його дочок відвезли в броньованому автомобілі. У Харкові тривають жахи. Ти можеш не хвилюватися про одне: Районний Комітет Оборони зайняв гімназію, де Кітті, а зараз і ми живемо, тому обшуки нам не загрожують» [3].

«1920. Незабаром я припинила ховатися від людей, позаяк не бачила цього кінця. Хоча одного разу, якраз після обіду о третій годині прийшла м-м Голубовська, щоб передати попередження від свого чоловіка — він сказав, що починається обшук і мені потрібно негайно бігти. Я схопила сумочку і пішла з міста до будинку залізничних робітників, де зараз проживали Філатови зі своїми родичами. Коли я підійшла до їхніх дверей, вони сказали, що буде занадто небезпечно прихистити мене, оскільки вони не впевнені в сусідах. Я пішла геть, в темряву і сніжний буран. Я думала, чи зможу я знайти нічліг сьогодні вночі? Я згадала про м-м Мацакову, і вона дала притулок мені на дві ночі, після чого я ризикнула повернутися додому» [3].

Згадана в записі Мацакова цілком могла бути матір'ю доктора Миколи Моцакова.

Лікарня Мечникова в часи дитинства одного з авторів статті, Миколи Чабана, в 1966–1967 роках мала інший вигляд, ніж нині. Для його однолітків тут була колись таїна: високі тіністі дерева, темні закутки. Підліткам

неодмінно хотілося проникнути в кінозал госпітально, куди щосуботи привозили кольорове кіно. Неодмінно треба проникнути! І діти пролазили. А як не позаглядати до моргу? Нічого не видно, але тягне. Хіба можна забути поганьблену, покинуту каплицю, де скрізь як непотріб валялися зошити з описами фахівцями-судмедекспертами насильницьких смертей. Цю занедбану споруду облюбували студенти-художники: на її стінах у той час ще виднілися сумні лики святих. Ясна річ, невдовзі каплицю знесли [4].

По сусідству виріс новий хірургічний корпус. Саме туди з початком війни на сході везуть рятувати тяжкопоранених на Донбасі. З роками пішла таїна з території медичного закладу. Практично немає дерев, які нібито стали малими, а колись буяли. Усе швидко змінюється, час минає [5].

Вважаємо, справедливим було б установити на колишній будівлі общини сестер-жалібниць пам'ятну дошку на честь її першого головного лікаря Миколи Моцакова.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів та власної фінансової зацікавленості при підготовці даної статті.

Список літератури

1. Obituary. Matsakov MP. Dniprovi hvyli. 1912;(20-21):288-289. Russian.
2. Avchinnikov AG, editor. Naddniprovan region: a calendar-year-book. Katerynoslav; 1910. 346 p. Russian.
3. Coles A, Urusov V. Letters of life in an aristocratic Russian household before and after the revolution. NY: Edwin Mellen Press; 2000. 291-405 pp.
4. Shevtsova ZI, Gaponov VV, Chaban, MP. Doctors-Devotees in the Field of Zemstvo Medicine. Gastroenterologia. 2016;(61):99-105. Ukrainian. doi: 10.22141/2308-2097.3.61.2016.79165.
5. Chaban MP, Shevtsova ZI, Gaponov VV. With love and self-denial: essays on doctors of the Naddniprovan region in the 19th - first half of the 20th centuries. Dnipro: Lira; 2023. 179-183 pp. Ukrainian.

Отримано/Received 02.04.2024

Рецензовано/Revised 07.05.2024

Прийнято до друку/Accepted 16.05.2024 ■

Information about authors

M.P. Chaban, Dnipropetrovsk Regional Universal Scientific Library named after the First Slavic teachers Cyril and Methodius, Dnipro, Ukraine
Z.I. Shevtsova, State Institution "Institute of Gastroenterology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Dnipro, Ukraine
V.V. Gaponov, Dnipro State Medical University, Dnipro, Ukraine; e-mail: v_gaponov@ukr.net

Conflicts of interests. Authors declare the absence of any conflicts of interests and their own financial interest that might be construed to influence the results or interpretation of their manuscript.

M. Chaban¹, Z. Shevtsova², V. Gaponov³

¹ Dnipropetrovsk Regional Universal Scientific Library named after the first Slavic Teachers Cyril and Methodius, Dnipro, Ukraine

² SI "Institute of Gastroenterology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Dnipro, Ukraine

³ Dnipro State Medical University, Dnipro, Ukraine

**Mykola Motsakov —
in the field of the Red Cross**

Abstract. The article represents a life and a professional path of zemstvo doctor Mykola Petrovych Motsakov. His contribution to the development of the medical service in Katerynoslav has been presented: he worked in the community of mourning sisters, was the first chief doctor in the field of the Red Cross. He died prematurely in the prime of his life in the line of duty. Excerpts from the diary

of Princess Vera Urusova about his mother have been provided. The presented material will contribute to the popularization of the figure of the Ukrainian zemstvo doctor.

Keywords: Mykola Motsakov; zemstvo doctor; ascetic; community of mourning sisters; first chief doctor of the Red Cross Hospital; Katerynoslav (Dnipro)